

**AMIR TEMUR SIYOSATI VA DAVLAT BOSHQARUVI: HUKMRONLIK
AMALIYOTI VA LEGITIMATSIYA TARIXI**

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tarix yo'nalishi 4- bosqich talabasi

Jumayev Himoyiddin Shuhrat o'g'li

e-mail: jumayevhimoyiddin292@gmail.com

Annotatsiya

Amir Temur XIV asrda Movarounnahr hududida kuchli markazlashgan davlat barpo etgan buyuk sarkarda va davlat arbobi hisoblanadi. Uning siyosati davlat boshqaruvi, harbiy qudrat va hokimiyatni mustahkamlash tamoyillari bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada Amir Temurning davlat boshqaruvi tizimi, hukmronlik amaliyoti hamda hokimiyat legitimatsiyasining siyosiy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, uning harbiy, iqtisodiy va diplomatik siyosatining Markaziy Osiyo tarixidagi o'рни yoritib berilgan.

Kalit so'zlar

davlat boshqaruvi, legitimatsiya, amir, Anqara jangi, Klavixo, “Temur tuzluklari”, To'xtamishxon.

Аннотация

Амир Темур — великий полководец и государственный деятель XIV века, который создал сильное централизованное государство на территории Мавераннахра. Его политика имеет особое значение благодаря принципам государственного управления, военной мощи и укрепления власти. В данной статье проанализированы система государственного управления Амир Темура, практика правления и политические основы легитимации власти. Также освещено место его военной, экономической и дипломатической политики в истории Центральной Азии.

Ключевые слова

государственное управление, легитимация, амир, битва при Анкаре, Клавихо, «Темур тузлуклари», Тохтамышхан.

Annotation

Amir Temur is considered a great commander and statesman who established a strong centralized state in the region of Transoxiana in the 14th century. His policy is particularly significant for its principles of state governance, military power, and consolidation of authority. This article analyzes Amir Temur's system of state administration, governance practices, and the political foundations of power

legitimization. It also highlights the role of his military, economic, and diplomatic policies in the history of Central Asia.

Keywords

state governance, legitimization, amir, Battle of Ankara, Klavixo, “Temur Tuzluklari”, Tokhtamysh Khan.

Amir Temur jahon tarixida yirik davlat arbobi, mohir sarkarda va markazlashgan davlat asoschisi sifatida muhim o‘rin egallaydi. U XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahr hududida yuzaga kelgan siyosiy parokandalik va ichki nizolar davrida hokimiyat tepasiga kelib, qisqa muddat ichida ulkan saltanat barpo etdi. Amir Temur faoliyati nafaqat harbiy yurishlar, balki davlat boshqaruvi, siyosiy legitimatsiya, iqtisodiy rivojlanish, diplomatiya va madaniy taraqqiyot bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Temur davlatni boshqarishda qadimgi turkiy davlatchilik an‘analari, mo‘g‘ul boshqaruv tizimi va islomiy siyosiy qadriyatlarni uyg‘unlashtira oldi. Shu sababli uning davlat boshqaruvi tizimi o‘rta asr Sharq siyosiy tarixida alohida ahamiyat kasb etadi. XIV asrning o‘rtalarida Chig‘atoy ulusi hududida markaziy hokimiyat zaiflashib ketgan edi. Mahalliy amirlar o‘rtasida o‘zaro urushlar kuchaydi. Savdo yo‘llari izdan chiqdi, iqtisodiy hayot inqirozga yuz tutdi. Ana shunday murakkab tarixiy vaziyatda Amir Temur siyosiy maydonga chiqdi va mamlakatda markazlashgan hokimiyatni tiklashga kirishdi. U o‘z faoliyati davomida davlat barqarorligini ta‘minlash, ichki tartibni mustahkamlash va xalqaro savdoni rivojlantirishga katta e‘tibor qaratdi. Temur saltanatining siyosiy qudrati Hindiston, Eron, Iroq, Kavkaz, Suriya va Kichik Osiyogacha yetib bordi. Amir Temurning davlat boshqaruvi va hukmronlik amaliyotini o‘rganish bugungi tarixshunoslik uchun ham muhimdir. Chunki uning siyosiy faoliyatida kuchli markazlashgan davlat yaratish, qonuniylikni ta‘minlash va hokimiyatni legitimlashtirish masalalari markaziy o‘rin egallaydi. Temur davlatni boshqarishda harbiy kuch, diniy mafkura, iqtisodiy barqarorlik va siyosiy diplomatiyadan birgalikda foydalandi. Bu esa uning uzoq muddatli siyosiy muvaffaqiyatiga asos bo‘ldi.

XIV asrning 50–60-yillarida Movarounnahrda siyosiy vaziyat nihoyatda murakkablashdi. Chig‘atoy ulusi amalda parchalanib ketgan, turli amirlar o‘rtasida hokimiyat uchun kurash davom etayotgan edi. 1360-yilda Mo‘g‘uliston xoni Tug‘luq Temur Movarounnahrda yurish qildi. Ko‘plab mahalliy amirlar singari Temur ham dastlab unga xizmat qilishga majbur bo‘ldi. Keyinchalik esa Temur va Amir Husayn o‘rtasida siyosiy ittifoq shakllandi. Ular birgalikda Movarounnahrda raqiblarga qarshi kurash olib bordilar. Ammo vaqt o‘tishi bilan Amir Husayn va Temur o‘rtasida hokimiyat uchun raqobat kuchaydi. 1370-yilda Balxda bo‘lib o‘tgan jangda Amir Husayn mag‘lubiyatga uchradi va hokimiyat Amir Temur qo‘liga o‘tdi. 1370-yilda Samarqandda chaqirilgan qurultoyda Temur Movarounnahr hukmdori deb e‘lon qilindi.

U o‘zini “xon” emas, “amir” deb atadi. Chunki mo‘g‘ul siyosiy an‘analariga ko‘ra, faqat Chingizxon avlodlari xon bo‘lish huquqiga ega edi. Shu sababli Temur Chingiziy sulolasidan bo‘lgan Soyurg‘atmishni rasmiy xon sifatida taxtga o‘tqazdi, o‘zi esa amalda barcha hokimiyatni boshqardi. Bu holat Temurning hokimiyatni qonuniylashtirishdagi eng muhim siyosiy usullaridan biri edi. Amir Temur hokimiyat tepasiga kelgach, mamlakatda markazlashgan davlat tizimini yaratishga kirishdi. U avvalo ichki nizolarni bostirish va mahalliy amirlarni bo‘ysundirish choralarini ko‘rdi. Temurning asosiy maqsadi kuchli markaziy hokimiyat barpo etish edi. Chunki u parokandalik davlatni zaiflashtirishini yaxshi tushungan.

Davlat boshqaruvi tizimida barcha muhim qarorlar Temur tomonidan qabul qilinardi. U viloyatlarga o‘ziga sodiq amirlarni tayinladi va ularning faoliyatini doimiy nazorat ostida ushlab turdi. Viloyat hokimlari soliqlar yig‘ish, qo‘shin saqlash va tartibni ta‘minlash uchun javobgar bo‘lganlar. Agar hokimlar markazga bo‘ysunmasa yoki xalq manfaatiga zid ish tutsalar, ular jazolangan. Temur davlatida boshqaruv tizimi harbiy-ma‘muriy xarakterga ega edi. Harbiy intizom davlat boshqaruvining asosiy tayanchiga aylandi. Har bir mansabdor o‘z vazifasi uchun shaxsan javob bergan. Bu tizim markaziy hokimiyatning mustahkam bo‘lishiga yordam berdi. Amir Temur davlatining asosiy qudrati uning kuchli armiyasiga tayangan. Temur qo‘shin tuzilmasida Chingizxon davridagi o‘nlik tizimidan foydalandi. Qo‘shin o‘nlik, yuzlik, minglik va tumanlarga bo‘lingan edi. Har bir bo‘linma o‘z boshlig‘iga ega bo‘lib, qat‘iy intizom asosida boshqarilgan. Temur harbiy yurishlarni juda puxta rejalashtirgan. U jang maydonida tezkorlik, intizom va strategik ustunlikka katta e‘tibor bergan. Temur qo‘shini tarkibida otliq askarlar asosiy kuchni tashkil etgan. Harbiy yurishlarda razvedka tizimi ham muhim rol o‘ynagan. 1370–1405-yillar davomida Amir Temur ko‘plab muvaffaqiyatli yurishlarni amalga oshirdi. U dastlab Movarounnahrni to‘liq birlashtirdi. Keyinchalik Xorazm, Eron, Ozarbayjon, Iroq, Hindiston, Suriya va Anadolu hududlariga yurishlar qildi. 1398-yilda Hindistonga yurish qilib, Dehlini egalladi. 1402-yilda esa Ankara jangida Yildirim Boyazid qo‘shinlarini mag‘lub etdi. Bu g‘alaba Temurning xalqaro nufuzini yanada oshirdi. Harbiy yurishlardan tushgan boyliklar davlat iqtisodiyotini mustahkamlashga xizmat qildi. Temur zabt etilgan hududlardan hunarmandlar, me‘morlar va olimlarni Samarqandga olib kelgan. Bu esa poytaxtning iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatgan.

Amir Temur o‘z hokimiyatini legitimlashtirish uchun bir necha omillardan foydalangan. U avvalo Chingiziy an‘analarga tayandi. Temur Chingizxon avlodidan bo‘lmagani sababli siyosiy jihatdan ehtiyotkor siyosat yuritdi. Rasmiy ravishda Chingiziy xonlarni taxtda saqlab, o‘zi amir sifatida davlatni boshqardi. Islom dini ham Temur hokimiyatining muhim tayanchiga aylandi. Temur o‘zini islom himoyachisi sifatida ko‘rsatishga harakat qildi. U masjid, madrasa va maqbaralar qurdirib, diniy arboblarga homiylik qildi. Mashhur sufiy shayxlar va ulamolar bilan yaqin aloqada

bo'lgan. Bibixonim masjidi va Go'ri Amir maqbarasi Temur davridagi yirik me'moriy obidalardan hisoblanadi. Bu inshootlar nafaqat diniy, balki siyosiy ahamiyatga ham ega edi. Ular orqali Temur o'z hokimiyatining qudratini namoyish etgan. Temur "Sohibqiron" unvonini ham olgan edi. Bu unvon unga ilohiy qo'llab-quvvatlash ramzi sifatida qaralgan. O'sha davr kishilari orasida Temurning g'alabalari uning ilohiy qudratga ega ekanligi haqidagi qarashlarni kuchaytirgan.

Amir Temur tashqi siyosatda diplomatiyaga katta e'tibor berdi. U ko'plab davlatlar bilan elchilik aloqalarini yo'lga qo'ydi. Temur davrida Fransiya, Angliya, Kastiliya va Xitoy bilan diplomatik munosabatlar rivojlandi. 1403-yilda Kastiliya qiroli Genrix III elchisi Rui Gonsales de Klavixo Samarqandga tashrif buyurdi. Uning kundaliklari Temur davridagi siyosiy hayot haqida muhim ma'lumot beradi. Klavixo Samarqandning boyligi, tartibi va me'morchiligini alohida ta'riflagan. Temur Usmonliylar davlati, Oltin O'rda va Misr mamluklari bilan murakkab siyosiy munosabatlar olib bordi. Ayniqsa, To'xtamishxon bilan bo'lgan kurash Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin tutadi. 1391 va 1395-yillardagi janglarda Temur To'xtamishni mag'lub etdi va Oltin O'rda qudratini zaiflashtirdi. Temur tuzuklari Temur davridagi davlat boshqaruvi va siyosiy qarashlarni aks ettiruvchi muhim manbadir. Asarda davlatni boshqarish, harbiy intizom, adolat va hukmdor mas'uliyati haqida fikrlar bayon qilingan. "Temur tuzuklari"ga ko'ra, davlat boshqaruvida adolat asosiy tamoyil hisoblangan. Temur mansabdorlarni tanlashda ularning sadoqati, jasorati va qobiliyatiga katta e'tibor bergan. U davlat ishlarida tartib-intizomni birinchi o'ringa qo'ygan. Asarda hukmdorning xalq oldidagi burchlari ham alohida ta'kidlangan. Temur davlatning kuchi adolat va tartib bilan bog'liq ekanligini qayd etgan. Shu sababli u poraxo'rlik, talon-toroj va xiyonatga qarshi keskin choralar ko'rgan.

Amir Temur markazlashgan davlat barpo etib, Movarounnahrda siyosiy barqarorlikni tikladi. Uning faoliyati tufayli iqtisodiyot, savdo va madaniyat rivojlandi. Temur davlat boshqaruvida qat'iy intizom va kuchli markaziy hokimiyatga tayangan. Temurning harbiy yurishlari ayrim hududlarda vayronagarchiliklarga sabab bo'lgan bo'lsa-da, uning siyosiy faoliyati Markaziy Osiyo tarixida muhim iz qoldirdi. U o'z davrida dunyoning eng qudratli hukmdorlaridan biri sifatida tanildi. Temur asos solgan davlat keyinchalik Temuriylar uyg'onishiga zamin yaratdi. XV asrda ilm-fan, adabiyot, san'at va me'morchilikning rivojlanishi aynan Temur davrida yaratilgan siyosiy asos bilan bog'liq edi.

Amir Temur siyosati kuchli markazlashgan davlat barpo etish, mamlakatda tartib-intizom o'rnatish va hokimiyatni qonuniylashtirishga qaratilgan edi. U davlat boshqaruvida harbiy intizom, siyosiy diplomatiya, iqtisodiy rivojlanish va diniy legitimatsiyani uyg'unlashtirdi. Temur o'z davrida yirik saltanat barpo etishga muvaffaq bo'ldi va uning siyosiy tajribasi jahon tarixida muhim o'rin egalladi. Temurning davlat boshqaruvi tizimi keyingi temuriy hukmdorlar faoliyatiga ham katta

ta'sir ko'rsatdi. Uning markazlashgan boshqaruvi, adolatga asoslangan siyosati va bunyodkorlik faoliyati bugungi tarixshunoslikda ham katta qiziqish uyg'ota oldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Amir Temur nafaqat buyuk sarkarda, balki yirik davlat arbobi sifatida ham tarixda o'chmas iz qoldirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Temur tuzuklari – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996.
2. Sharafuddin Ali Yazdiy. “Zafarnoma”. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 1997.
3. Nizomiddin Shomiy. “Zafarnoma”. – Toshkent: O'zbekiston, 1996.
4. Ibn Arabshoh. “Amir Temur tarixi”. – Toshkent: Mehnat, 1992.
5. Rui Gonsales de Klavixo. “Samarqandga – Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
6. Bo'riboy Ahmedov. “Amir Temur”. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995.
7. Azamat Ziyo. “O'zbek davlatchiligi tarixi”. – Toshkent: Sharq, 2000.